FOR KIRKE OG KULTUR

UDGIVET AF

THV. KLAVENESS OG EIVIND BERGGRAV-JENSEN

SEKSTENDE BIND

KRISTIANIA

STEEN'SKE BOGTRYKKERI OG FORLAG

1909

v.16
1909

EFTERTRYK FORBYDES

Indhold.

Side

Skiftende moder og blivende værd. Af Edv. Lehmann 1
Glimt af engelske kirkeforhold. Af J. Gleditsch 12
Rudolf Eucken: Grundtræk af en ny livsanskuelse. Af E. B.-J. 28
Grundtvigianismen og underklassen. Af Fernando Linderberg ..... 41 og 111
Nye bøger ..... 54, 127, 175, 313, 381, 441, 507, 558 og 604
Notiser. (Ved C. T. E.) ..... 62 og 190
Modern forkyndelse. Af Thv. Klaveness 65
Darwins teori. Af O. F. Olden 76
Darwins og udviklingslærens indflydelse paa kulturlivet. Af Chr. Collin ..... 86 og 193
Gud og naturloven. Af Carl Koncw 103
Om forkyndelsen. (Af en jurist) 121
Strindberg og makterna. Af Nathan Söderblom 129
Trænger vi en konfessionsløs skole? Af C. A. Drougge 136
Det nøkne i kunsten. En enquête 147
Nationalteatret. Af Theodor Caspari 168
Bachs passioner. Af A. Fasmer Dahl 222
Tungetalen. Af Chr. Glarbo 229
Literær overmættelse. Af Theodor Caspari 250
Politiske partinavne. Af dr. Bredo Morgenstierne 257
En svunden kultur. Af C. J. Hambro 268
Novalis og hans religiøse digtning. Af Fredrik Paasche 279
Det legitime ægteskab. Af J. Gleditsch 298
Grundtræk af Henry George's lære. Af Wilhelm K. 306
Kan den norske kirke undvære kunstens hjælp. Af Johan Meyer 321
Kampen mod smudspressen i Danmark. Af Jens Nørregaard 332
Gymnasiaster og skoler. Af E. Berggrav-Jensen 337
Camilla Colletts debut i pressen. Af Lilly Heber ..... 346 og 425
Gamle fru Lunø. Af Nina Moe Leganger 357
Indre logik og ydre form. Af Alf Harbitz 368
Den nye Kinckske og den «akademiske» versekunst. Af Theodor Caspari 375
Hvis Jesus virkelig er opstanden. Af Thv. Klaveness 385
Norsk kulturhistorie. Af Jens Raabe 399
Behöfves en reform af vår kyrkolära. Af prof. dr. med. C. G. Santesson 403
Calvinfesterne i Genf. Af lic theol. V. Lindegaard Petersen 434

328721

Side
In memoriam: Karl Seip 449
Nogle betragtninger over Jesu tanker ved nadverden. Af Kristen Andersen 453
Svenska kyrkan och sommarens sociale kamp. Af Albin Holm.. 472
Landeveisbreve fra min ven presten. I 477
Bjørnstjerne Bjørnson: «Naar den nye vin blomstrer». Af Theodor Caspari 483
Los Angelos-bevægelsen og den ekstatiske tungetale. Af Christian Claussen 491
Festskriftet til Christopher Bruun. Af Eiv. B-J. 504
Hvis Jesus virkelig er opstanden. Af G. O. Kløvstad 513
«Keiser og galilæer». Ibsen «Efterladte Skrifter». Af Fredrik Paasche 521
En ny bok af professor Ménégoz. Af J. A. Ottesen 538
Fru Bolette Gjør. Af Jens Gleditsch 555
Hvem er han? Af Marcus Gjessing 577
Er æterens tæthed millioner gange større end blyets? Af O. F. Olden 587
«Han er deus caritatis!» — Et bidrag til Brandkritiken. Af Sverre Klausen 593

SKIFTENDE MODER OG BLIVENDE VÆRD.

Betragtninger over religionsvidenskaben.

Af *Edv. Lehmann.*

En videnskab, der endnu ikke er videnskab, er stedse barn af sin tid og en dame med skiftende moder. Først naar en undersøgelse er blevet saa saglig, at realiteterne udelukkende bestemmer dens gang og dens udfald, kan den kaldes fuldtud videnskabelig. Saaledes kan naturvidenskaben blive, og saaledes den dokumenterede historieskrivning; men hvad er dette dyrkede land mod den videnskabens udmark, hvor hypoteserne gror, fordi der ikke er kendsgjerninger til at dække arealet, og hvor de gror saa højt, at de gaa mangen mand over hovedet? Hver tid har sine hypoteser, sin videnskabelige mode; og religionshistorien, der mellem videnskabens ærværdige damer er en meget ung pige, har haft adskillige sværmerier allerede, som det er lettere at tilgive end at gjøre sig rigtig rede for; men naar man tænker paa, hvad der har været mode til de forskjellige tider af hendes unge liv, kan man dog nok maaske forklare sig hendes toiletter.

I.

Hun kom til verden i *rationalismens* tid, dengang man for første gang vovede at se ud over sin egen tro og frygtløs sammenligne den med andres. Før havde man kun set *forskjellen* mellem kristendom og hedenskab, og hedenskab var da det samme som djævelskab. Nu fandt man ligheden. Naturligvis! — naar man ved kristendom forstaar: Gud, dyd og udødelighed, saa kan man ogsaa finde kristendom andre steder; og naar det er fornuften, der skal være maale, stok for en religions værdi, saa kan man finde religioner, der passer bedre til opskriften end kristendommen. Det fandt jo

ogsaa Voltaire; og Chr. Wolf blev jaget ud af Halle fordi han lærte, at Confucius havde sagt ting, der var mindst ligesaa fornuftige som hvad Kristus havde sagt.

Ved den rationalisme kom religionshistorien ikke vidt, og det blev ikke stort bedre med det virkelige kendskab til hedenskabets ydre former, som kom op i rationalismens sidste tid, da Lessing levede, og da fagstudierne begyndte at tage fat. Man vidste dengang ganske god besked om den græske kultur, var heller ikke helt uvidende om indisk og iranisk religion og var ihvertfald opmærksom paa den ægyptiske. Nu saa man forskellen, men haabede dog stedse paa, at den kun stak i det ydre. Man ventede, at naar man kom ned paa bunden af Indiens visdom, af Sfinxens gaade og af de græske mysterier, saa skulde man finde den hemmelighed, som rationalismen havde aabenbaret: den sande religion, som er i overensstemmelse med fornuften. Og man var slet ikke overrasket over, at denne hemmelighed var gjemt bag alskens ceremonier og hocuspocus, som præsterne hadde fundet paa — thi var det ikke ligesaa hos os! Dhrr. med paryk og guldlorgnet, der selv kun sjeldent — og særdeles nødigt — gik i kirke, de saa meget gerne, at deres landsbyfolk søgte did for under symbolernes dække efter fattig ævne at faa hvad en dannet mand kan have i sin stue: de nødvendige begreber om det Højeste og om det Rette; og mangen from og varm talsmand havde disse religionens grundidéer blandt selve ordets forkyndere, der selv kun vanskelig fandt sig til rette med alterkalk og treenighed, men dog lod sligt passere for «de svages» skyld. Ud fra denne tidsaand forklarede man orientens og antikens kultur som indrømmelser, der var gjort til den uoplyste hob, og som symboler, der ogsaa kunde have deres charme for en filosofisk aand, og det saameget des hellere som man selv i en af de dannede kredses mest yndede institutioner havde en lignende blanding af et betydningsfuldt ceremoniel og en fornuftmæssig religiøsitet: nemlig i *Frimureriet.*

Det var frimureriets store tid, hin oplysningens periode; der fandt man noget af det, man havde sluppet med kirken. Selv Lessing lod sig lokke ind i logen, og kom han end hurtig ud af den igjen, saa var en grundlærd og kritisk mand

som Sjællands biskop *Fr. Münter* en trofast frimurer i samme stil som mange af den tyske videnskabs og geistligheds koryfæer. Münter var selv maaske sin tids største kender af oldtidens og oldkirkens religiøse symboler: han prises som grundlæggeren af den kirkelige arkæologi; han havde ved sit samliv med ægyptologiens forløber, slesvigeren Zoëga tilegnet sig hvad dengang vides kunde om det ægyptiske; han var paa nippet til at opdage den assyriske kileskrift, og som møntkender var han fortrolig som faa med den klassiske oldtids kurante billedsprog. Kort sagt: han havde stoffet i hænde til datidens religionshistorie; men den, der skabte den, blev dog en anden: filologen *Creuzer* i Heidelberg. Hans store værk «Symbolik und Mythologie der alten Völker» (1810—22) er det første virkelige forsøg i komparativ religionsvidenskab; men allerede titelen siger os, i hvilken aand det blev skrevet: Symbolernes og mythernes tydning for bagved dem at finde den sande religion. Vi kan for at gribe tilbage i historien kalde denne aand nyplatonismens.

De nyplatoniske forfattere, Plotin, Porfyrios og Jamblichos, der dengang læstes ganske anderledes end nutildags — ogsaa Schopenhauer var bevandret i dem som var det bøger fra hans samtid — afgav det mønster for mythetydning og symbolforstaaelse, som man ønskede: bag folkets guder aner den vise de guddommelige magter og de rene idéer røber sig bag offertjenestens plumpe og mysteriernes ædlere symbolik. Saaledes blev især de Eleusinske mysterier nu tydet i frimureraanden som udødelighedstankens løndomsfulde hylster; ogsaa den sande guddom var her blevet aabenbaret for den indviede. Hvad hjalp det, at en stille mand, der havde lært hele den græske litteratur og vidste alt til sagen henhørende, ud fra sin ærlige flid forsikrede, at det var galt, hvad Creuzer havde sagt. Königsbergfilologen *Lobecks* lærde værk «Aglaophamus» har i virkeligheden for stedse gjort ende paa denne mysteriesvindel, og nutildags har *Rhode's* «Psyche» — den bog om græsk filologi, som alle læser — høstet frugterne af hans møje og gjort alle klar paa, at der er ingen hemmelig lære bag mysterierne, men at de efter deres væsen er sakramentale indvielser, der paa lignende maade som kirkesakramenter *eo ipso* skal sikre de indviede en saligheds lod. Men

paa datiden gjorde — og er vi bedre nutildags? — en faktisk oplysning intet indtryk, naar den gik paa tværs af strømmen, og strømmen hastede frem mod et leje, hvor den skulde faa et endnu vildere løb, nemlig mod *romantiken*.

II.

Romantiken glider jævnt frem af rationalismen og gør, til at begynde med, ligesom denne, forestillingslivet til det vigtigste ved mennesket. Rationalismen taler om forstand og fornuft og spørger i religionen om lære og begreber. Romantiken spørger om «idéerne» og kalder deres organ den «højere fornuft», den der, alt som romantiken steg, skulde avancere op til «intuition», «genial anskuelse», i yderste fald «inspiration». I begge tilfælde var det *intellektualisme*, der behersked sindene. Det var religionernes *aandsindhold*, man vilde frem til. Det, man bemærkede i religionen var derfor først og fremmest *ordets* verden; dær vilde man nu finde idéen ligesom forhen læren; derfor forstod man ved hedenskab først og fremmest *mythologi*, og de religionshistoriske retninger brødes i forstaaelsen af *mythen*, i hvilken man helst, paa digteren J. H. Voss' vis, saa en uvilkaarlig folkedigtning, der gav de folket iboende religiøse forestillinger et poetisk udtryk. Det var naturligvis Homer, der maatte holde for, og i hvem man fandt, hvad man nu ikke finder mere i ham, baade en uvilkaarlig folkedigtning og det ældste udtryk for græsk religiøsitet.

Og dog skulde denne intellektualisme og spekulation bane vej for en virkelig religionshistorie.

Forunderligt, at *Schelling*, der boltrede sig saa frit gennem religionernes række for i dem finde organer for det absolutes selvudfoldelse, — forunderligt at han, der kendte saa lidt til religionens kendsgerninger og havde saa liden respekt for det faktiske i dem, dog havde en saa levende ævne til at vække sansen for dem og sætte studier igang paa religionens omraade ligesom han hos andre skabte virkelig naturvidenskab ved sin fantastiske naturfilosofi. *Bunsen*, den lærde tyske gesandt i London, der virkede saa kraftigt til at kalde arkæologiske studier frem, baade hos tyskere og englændere, har i sit store værk: «Ægypten» anbragt et titelkobber,

hvor man ser en buste af Schelling anbragt mellem ægyptiske figurer og symboler — et træffende symbol paa denne tænkers sphinxnatur, der dog forstod at stille andre overfor de gaader, som virkelig skulde løses.

Af Schellings aandsretning udgik da ogsaa det første forsøg paa at omspænde religionen med et faktisk kendskab og stille den sammen paa virkelighedens grund. I Humboldternes og Schlegelernes aandrige, romantiske kredse, hvor lærde sprogstudier dreves med ungdommelig kappelyst og hvor kendskabet til sanskritsproget havde sit første tilhold i Tyskland, færdedes en yngling af digterisk byrd; hans fader var de Schubertske Müllerlieders digter, Wilhelm Müller, og sønnen, *Frederich Max Müller*, havde bestandig digterblodet i sig. Men filosofi og sprogvidenskab havde tidlig fanget ham ind. Indien blev det land, der ved sit sprog, sine religiøse hymner og sine fantastisk-filosofiske skrifter stillede denne higende aand dens første opgave. Han skyede ingen møje for at bane sig vej til kilderne, lærte sig sproget hos store lærde i Paris og England, skrev haandskrifter af paa bibliotekerne og hurtigt samlede det spredte stof sig for ham til et billede af Indiens oldtidsaand, som han fremsatte med en veltalenhed og varme der sjældent var hørt i fagvidenskabernes verden, og som — hvor meget man end har opholdt sig over Max Müllers rhetorik — har skaffet indologien uventet indgang hos de lærde, ja bredte interessen for det indiske langt ud i dannede lægmandskredse. End stærkere mærkes dog det pludselige frembrud af en *religionsvidenskabelig sans*, der aldeles utvilsomt har sit udspring fra Max Müller og forsaavidt gør ham til skaber af den moderne religionsvidenskab. Og føjer man dertil ordet «*komparativ*» da bliver dette hædersnavn end sandere. Max Müller havde med sit kendskab til mangfoldige sprog ogsaa adgang til at kende de fleste bogfæstede religioner, og han kunde nu med ganske anderledes grund under fødderne end de tidligere stille det spørgsmaal om «religionens oprindelse og vækst» — fællestitelen paa de Hibbert lectures, som han indledede, og som siden den tid har formet sig til en række vigtige religionshistoriske værker. Men hører vi Max Müllers svar paa dette spørgsmaal, saa tager det sig ud, som alle

hans mange kundskaber kun var til for at give hans ungdoms romantiske tanker og de idéer, Schelling gav ham, iklædning. Her faar vi da at vide, at anelsen om det Uendelige skulde være den bærende baggrund i den indiske religion, et begreb, som han ogsaa fandt udtryk for i gudmoderen Aditi, hvis navn han til sit brug oversatte ved «Uendelig». Ogsaa i hymnerne til morgenrøden (Ushas) saa han et tankens morgengry, en slags poetisk Götterdämmerung; i lysguden Dyaus Pitar (det samme ord som Jupiter) fandt han vor races gamle himmelgud, hvis skikkelse fortoner sig saa dybt i baggrunden, at der er meget at ane, lidet at vide om ham. Ogsaa Schellings spekulative urmonotheisme faar sin eftervirkning i den «Henotheisme» som Max Müller fandt i Vedasangene, en relativ monotheisme, som er tilstrækkelig uklar til at kunne betyde meget. Men hvad der ikke var uklart i Max Müllers program, det var hans grundforestilling om, at vi i Vedasangene har vor folkeæts første religiøse frembrud, at dette var baaret af et idéliv, der om end dæmrende i sin form var højt og aandeligt af indhold, og at inderne fra denne aandelige højde var dalet ned til de sanselige trolddomsreligioner, der viser sig paa senere stadier af deres historie; og saaledes var Max Müller i det hele taget tilbøjelig til at tale om en religionernes nedgang (degeneration) fra aandelig højde til sanselig ringhed: Fetischisme og magi var for ham forfaldsprodukter der afsattes efterhaanden, ja selv i kultus saa han væsentlig kun en senere udformning af de religiøse idéer.

Saaledes var religionshistorien altsaa sat romantisk op ved sin første fuldudfoldelse, og hele dette første arbejde er formet over romantiske idéer. Men hvem kan nægte, at der maatte romantik for at faa denne vidtfavnende forskning sat i gang? Romantik, det er jo ikke blot fjærnhedspoesi og transcendentale længsler; romantik er ogsaa udvidelse af sjæl og sind, af synskreds og kundskab. Romantik er ikke blodt natur*følelse*, men ogsaa natur*bevidsthed*; ikke blot folkelighed men ogsaa menneskesans i denne udvidede forstand, at det, der rører sig dunkelt i menneskesjælens dyb, kommer ind under synskredsen og ind under en kjærlighedsfuld

forstaaelse. Da maatte ogsaa dette menneskeslægtens indre anliggende komme i betragtning, som alle mennesker har haft tilfælles saalangt øjet kan skue ud og se tilbage: dette at have en religion, og man maatte gruble over betydningen af dette, at alle mennesker har haft en religion.

Og der var dem, der forstod at se paa denne store ting uden derfor at henfalde i ufornøden romantik. Først er da at nævne den som i Tyskland var den hele aandsretnings forløber: *Johann Gotfried Herder*. Han, hvis stille vejledning Goethe skyldte sit historiske udsyn, ham skylder ogsaa romantikerne i det hele en stor del af deres forstaaelse af menneskeslægten. Han fastslog for første gang dette, som betinger al historisk erkendelse, at enhver periode i menneskehedens levnedsløb, ogsaa de, som rationalismen foragtede for deres vankundighed og barbari, har haft deres opgave og deres berettigelse, ja at menneskeslægten paa ethvert trin af sin udvikling, selv de laveste, har udfoldet det højeste, den kunde naa. Han gav naturfolkene deres ret overfor moderne civilisation; han stillede orienten paa lige fod med antiken og talte middelalderens sag, talte kirkens og bibelens, selv Johannes aabenbarings sag mod oplysningsmændenes foragt. Det var ham altsammen menneskeligt, altsammen led af menneskeplantens vækst; -- hvem vil foragte rod og kvist, fordi de ikke er blomster! Romantikens østerlandsdrøm, dens nationale begeistring og dens folkelige sans — det staar altsammen at læse i Herders «Idéen zu einer Geschichte der Menschheit.» Ogsaa *Hegel* har læst særdeles godt i denne bog; den historiske retfærdighed, han ubestrideligt udviser mod de lavere religioner, det er just den betragtning, som Herder var den første mester for.

Og vender Herder blikket indad mod menneskets sjæl, da finder han i den hint dyb af ubestemmelige kræfter, af hvilket ægte religiøsitet bestandig er vældet frem, – ikke som en forstandssag, ikke som en erklæret vilje, end ikke som en tydelig afgrænset følelse, men netop som en grunddrift af kaotisk, men ubetvingelig natur. Med disse to bestemmelser af det religiøses liv i slægten og liv i den enkelte er, strax ved romantikens frembrud, de *blivende værdier* givne, som aandsretningen sin hele tid igjennem i virkeligheden har

levet paa, og som den har givet fuldt udviklede i arv til kommende slægter.

Den, der tog tanken om religiøsitetens sjælelige beskaffenhed op med størst forstaaelse og gav den dens klassiske udtryk, var *Schleiermacher*. Med ham kom den endogsaa til sejr i theologien, – kun rigtignok i den misvisende katederskikkelse hans betragtning efterhaanden har faaet, at det er *følelsen*, der skulde være religionens særlige sæde. Hvad Schleiermacher i den første af sine «Reden über die Religion» (1799) kalder «Gefühl», forklarer han strax efter just som denne sjælegrund, hvori alle sjæleævner har deres rod og voxer op med hinanden, inden de endnu har forgrenet sig til tydeligt afgrænsede funktioner. Dermed er intellektualismens herredomme i religionen forbi og grundlaget givet, som religionspsychologien siden har arbejdet paa, ogsaa ud over romantikens tid; dens sidste storverk: William James «Religiøse erfaringer» kommer jo til det samme med sin stærke hævdelse af «Underbevidstheden» som mødestedet mellem det guddommelige og det menneskelige. Men ogsaa en anden, uforgængelig lære, har Schleiermacher med det samme givet religionsvidenskaben, den nemlig, at det i religionen er *gudsforholdet* ikke gudsbegrebet, som det kommer an paa, og som skal undersøges.

Mærkeligt, at der skulde gaa saa lang tid hen, inden religionsvidenskaben skulde blive sig denne sandhed bevidst. Thi er det andet, Luther sagde, naar han bestemte «tro» som «tillid» *(fiducia)* og tydeligt nok siger, at «sagen er ikke den at *vi erkende* Gud, men at *have* Gud, at have En, hvis hjælp man kan stole paa i alt ondt og til fremme for alt godt.» Men et trøsteligt vidnesbyrd om sandhedens magt er det, at troens og videnskabens interesser, — som altid, naar de begge gaar til bunds — ogsaa mødes paa dette punkt; Thi det er nu, da man baade er opmærksom paa det kristne troslivs ejendommelighed og har nogen indsigt i de andre religioner, blevet aabenbart, at det i alt religiøst liv er gudsforholdet, det handler om, og at gudsbegreberne er skiftende tanker, der drejer sig efter tidens aand. Derfor er det i det lavere hedenskab nu ikke mythologien, men *kultus*, man først og fremmest søger efter, og i de højere religioner ikke meta-

physiken og læresætningerne men *fromheden*, der interesserer os. Ogsaa her lykkedes det altsaa romantiken i kraft af sit personlige at skabe noget videnskabeligt.

Hvad nu det religiøses liv i slægten angaar, saa havde Herder ogsaa der sat spaden i en jord, som det skulde blive romantikens sag for første gang at grave igjennem. Det var ham der pegede paa *almuens overleveringer* som en ægte kilde ikke blot til poetisk nydelse men ogsaa til kundskab om folkenes indre liv. Det var ham, der gav Goethe motivet til «Erlkönig» i den nordiske folkedigtning, og det var i hans aand, at brødrene Grimm gik ud i gaarde og hytter for at samle sange og sprog og eventyr ind af almuesmund som kildestof til «Deutsche Mythologie». Siden den tid er der ikke blot blevet samlet eventyr og sange ind i tusendevis paa de Grimmske brødres vis, men «folkelorismen», som denne almueforskning kaldes, er blevet et nødvendigt led af religionsvidenskaben. Den opleder de religiøse skikke og antagelser, som under kirkens dække lever videre i folket som levn af et uforgjængeligt hedenskab; viser os dem som levende liv der hvor man ellers kun skulde have troet at finde fjærne frasagn om det længst forsvundne. Det er ikke blodt visen om Thor af Havsgaard, der genfortæller os de gamle mythæventyr om Thor fra Asgaard; men det er almuens torsdagsskikke og tordentro, der endnu viser os, hvad Thor-religionen engang var.

Det er juleskik og midsommerfest, majgreve og høstgildekærring; det er brudefærd og barselstads, viser og æventyr, gaader og rim, der skal fortælle os hvad vore forfædre troede paa og hvad de mente om livet. Det var en ny videnskabelig methode, som her blev aabnet og som nu er et at de virksomste midler i den historiske videnskabs haand, — men det var tillige «ein Ritt in das alte romantische Land», en forskerfærd ned gjennem disse dunkle lag af menneskenatur og menneskelig vankundighed, som kun romantiken med sin tryllekvist i haand har turdet give sig i kast med. Og tryllekvisten fik den for sit gode hjærtes skyld, saadan som det jo gaar den unge tyr i eventyret. Det var dog romantikens hjærte for samfundets smaa, der banede det vej til disse folkeskatte. Oplysningstiden havde vel haft

bondernes vel for øje — men kun for at drage dem op mod sin egen sfære; ja den havde endogsaa tilladt sig et beskedent sværmeri for bønder, mest dog som de sunde og lykkelige arbejdsomme og nyttige mennesker derude i landlivets friske ro. Romantiken derimod sværmede for bønder og for almuen derude netop som de stod og gik, i deres typiske ejendommelighed, – fjærnt fra oplysning og kultur; den saa en skjønhed just i deres ufuldkommenhed og elskede almuelivet med den kærlighed til det naive, der opstaar under lede ved det korrekte og rutinerede.

Den skabte en ny smag og en ny stil i kunsten, og den har bragt en friskhed ind i religionsvidenskaben, der møder os i hver en bog, som staar under den Grimm'ske forskningsmærke, først og fremmest paa den muntre vandring gennem skov og mark, som *Wilhelm Mannhardt* fører os paa med sine «Wald und Feldkulte», – – en forskning af de europæiske folkeskikke, der bliver dobbelt fængslende, fordi han ogsaa afslører os antikens folkeliv og viser os, at det har rørt sig paa samme maade som vore egne bønders, ja at det endnu den dag idag kan ses at røre sig gjennem bondelivet. Det er den Grimm'ske tanke, med fast haand ført igennem hele Europas folkeslag ligesom den nulevende berømthed englænderen *J. G. Frazer* med løsere haand fører os den hele verden igennem. Men vil man kende methodens magt, da skal man ogsaa se den, hvor der arbejdes med den hos en klassiker som *Herman Usener*, hvis bogers græske og latinske glose vægt dog bliver let at bære, alt som man mærker, at disse filologiske analyser fører os ned mod den europæiske menneskeheds første, spirende tankeliv og i dens primitive fantasi og livssyn.

Og endelig den synskreds, romantiken skabte ved — ogsaa her ført frem af Herders haand — at kaste blikket ud over al den menneskehed og menneskelige kultur, som øjet kunde skimte. Her er en horizont, som vidner om storsyn, og som stedse er rede til at udvide sig, altsom øjets sekraft styrkes og videnskaben stiger højere op. Og her staar Max Müller med ære som en romantikens søn i bedste forstand og en virkelig religionshistoriens skaber. Ikke ved sin drømmeblandede forstaaelse af Indien, men ved sin for-

staaelse af, at alle verdens religioner maatte drages ind under synskredsen, før man ret kan se, hvad religion er. Hans største og blivende bedrift som religionshistoriker er den, at han fik sat det kæmpeværk igang, som bærer navnet «Sacred Books of the East», som nu indeholder over hundrede bind af østens og overhovedet religionernes hellige skrifter i engelsk oversættelse — næsten bestandig af de bedste kendere, som har kunnet opvises i vedkommende litteraturer og sprog. I en saa vældig realitet har romantikens religionshistoriske aand sat sit sidste monument. Her er de hundrede bøger, som en Herder havde haft behov for ret at skrive en menneskehedens historie, som havde givet Hegels former indhold og Schellings fantasier en velgørende ballast.

Nu kan der virkelig tages overblik og det kan naas i et menneskeliv at faa et selvsyn paa hvad religionen er, — den religion ihvertfald som er skrevet op. Hvad den uskrevne indeholder, det bliver en anelsens sag for den romantik, som aldrig forsvinder; men der gives ogsaa veie til den uskrevne religion, som romantiken kun lidet betraadte, og der gives vækstlinier i religionens udviklingsgang, som disse idéens mestre og idéernes elskere ikke havde blik for. Den slægt og den aandsretning, som fulgte efter romantiken, har peget paa disse og gjort den til sit program. Der gives en religionshistorie, som staar i *evolutionismens* tegn, og ligesaa bundet under sin stjærnes magt som den, vi her har set staa under romantikens.

GLIMT AF ENGELSKE KIRKEFORHOLD.

I Tyskland staar teologien i forgrunden, i Storbritannien kirken eller rettere kirkerne. Thi vistnok findes der i England en mægtig nationalkirke, men nonkonformister og dissentere har stor indflydelse, i mange maader en større indflydelse end nationalkirken. Den skotske nationalkirke omfatter siden midten af forrige aarhundrede kun omtrent halvparten af rigets befolkning og i Wales, vækkelsernes hjem, Englands Vestland, er nationalkirkens dage snart talte.

I selve England er imidlertid den gamle anglikanske kirke temmelig sterk. Den er endnu istand til at yde kraftig modstand mod dissenterne baade ved at optage deres arbeidsmetoder og ved sin aandelige egenart og magt. Modsætningen mellem dissentere og kirkefolk er temmelig hvass. Erkebispen af Canterbury sendte nylig en lykonskningsskrivelse til baptistprædikanten John Clifford, hvori han sa at Clifford vistnok ansaa ham selv for ophavsmand til megen religios fordærvelse men at han dog vilde indfinde sig som gratulant ved Cliffords 50 aars jubilæum som forkynder. Denne høflighed fra erkebispens side er ligesaa karakteristisk som indrømmelsen af at jubilanten ansaa ham selv for religiøst fordærvelig.

I et større samfund med gammel kultur kan man staa hvasst mod hinanden og dog anerkjende det gode hos hinanden og se det fælles, som ligger under forskjellen.

Man maa ikke tro, at det er de enkelte dogmatiske forskjelle som er afgjørende. I den senere tid er det blevet tydeligt, at dissenterne ikke holder synderlig sterkt paa sine særdogmer. De forskjellige dissentersamfund har nærmet sig hinanden mer og mer. De yngre ledere skyver tilside de ældres mere massive dogmatiske formuleringer og rækker broderhaand over kløfter som den ældre generation ikke kunde se bund i. Ja alle dissentersamfund er repræsenteret i et fri-

kirkeligt unionsparlament, som har sine aarlige møder og hvis opgave er at arbeide for nationalkirkens ophævelse og for dissenternes ret til at være med i folkeskolen. I det hele er der sterke *kirkelige* unionsbestræbelser oppe i den angelsaksiske verden. Vi ved jo forlængst at de *kristelige* unionsbestræbelser stammer derfra og har dyb rod der. Men efter sagens natur maa de kirkelige unionsbestræbelser følge efter de kristelige, naar den næste generation trækker følgeslutningerne af den forriges arbeide. Thi hvad er den kirkelige splittethed, dersom der under den findes og anerkjendes en kristelig énhed, et aandens broderskab? Derfor har de australiske kirkemænd endogsaa forsøgt en union mellem de gamle bittre kirkepolitiske modstandere, episcopale og presbyterianere. Saavidt jeg kan se vil dette imidlertid kun sige at presbyterianerne gir sig i Australien. De episcopale *kan* nemlig ikke gi sig da deres stilling helt beror paa biskopen, den biskopelige ordination og sammenhængen med den oldkirkelige biskopskirke.

I selve England har man hidindtil ikke fundet nogen anden bro over modsætningerne end den personlige høflighed. Thi der ligger til grund for kirkernes modsætning noget som er dybere end de enkelte dogmer nemlig intet mindre end en forskjellig opfatning af *kristendommens væsen*. Hvad er kristendom? Kristendom, siger nationalkirken er *historisk tradition:* det er en aandelig strømning hvis liv ligger under overfladens krusning. Denne strømning gaar igjennem alle folkets ærværdige institutioner og kommer klarest til udtryk i den stilling kirken og navnlig biskoperne indtar i folkets liv. Kristendom, siger dissenterne, er *personlig overbevisning:* den er tro og liv som det opstaar under indvirkning af Guds aand ved Jesus Kristus. Den personlige tro er hele *sagen*, siger dissenterne. Den personlige tro er der *selvfølgelig* siger de episkopale, thi hvor traditionen og biskopen er, der er aanden som gjenføder. «Gjenfødelse» siger dissenterne er den personlige opreisning. «Gjenfødelse» siger biskopen sker ved kirkens daab, «daaben er den privilegerede kanal for Guds aands meddelelse.»

Modsætningen er her ført ned til sin rod. Men det er karakteristisk for England at disse modsætninger finder form

i kirker, det er de samme modsætninger som i Tyskland kommer tilorde i teologier. I England bekymrer man sig ikke saa svært meget om teologierne; inden nationalkirken findes 3 klart udprægede hovedretninger. Og inden dissenterkirkerne gjenfinder man væsentlig det samme, men mere i hinanden og mere radikalt rettet. Det vil derfor være hensigtsmæssigt først at nævne disse 3, i et par menneskealdre anerkjendte hovedretninger i den anglikanske teologi. De findes naturligvis alle repræsenteret ved universiteterne, der er altfor gammel kultur i England til at disse universiteter som væsentlig er kirkelige anstalter i sin forskning skulde bindes til konfessionelle former. Alle formularer betragtes som formularer og den taabelighed at forsøge at drive formularer ind i samvittighedsafgjørelserne begaaes ikke mer. Alligevel har institutionerne bevaret sit kirkelige præg idet de teologiske professorer vistnok hører med i universitetets helhed men først og fremst er knyttede til de ældgamle kirkelige colleges, som f. eks. husede Duns Scotus før han paa sin berømmelsestinde blev kaldt til Paris.

Navnlig er dette tilfældet med Oxford, hvis universitet er næsten ligesaa gammelt som Bologna og Paris. Dette universitets minder gjør teologien der noget mer konservativt rettet, mens det nyere Cambridge fra først af har staaet under indflydelse af den platonisme, som tidlig og stedse har øvet indflydelse paa det engelske kirkeliv og som vel er den dybestgaaende strømning i den *bredkirkelige retning*. Man siger i England at teologien i Oxford begynder med synde faldet men i Cambridge med menneskets guddommelige væsen og træffer med dette *hon mot* omtrentlig hovedforskjellen paa gammel orthodoksisme og gammel liberalisme.

Den gamle orthodoksisme klovede sig i forrige aarhundrede i to vidt forskjellige strømninger, til den ene side den saakaldte evangeliske retning sterkt paavirket af dissenterne og til den anden side den tractarianske bevægelse som dels førte helt over til katholicismen dels til den meget sterke ritualistiske retning inden statskirken. Det var intet under at den anglikanske kirke maatte differentiere sig saaledes, thi det er let at se, at der i dens ritual og hele bygning findes en sammensætning af katholske og evangeliske elementer,

som ikke er støbt sammen til enhed. Det er kun en voksende klarhed over kirkens eget væsen som har ladet disse to retninger træde ud fra hinanden. Og det er et bevis paa selve organisationens seighed at de uagtet stadige rivninger har kunnet leve sammen til idag.

Hovedinteressen for os knytter sig til den ritualistiske retning, baade fordi den for os er mest fremmedartet og fordi den efterhaanden har taget luven fra den evangeliske anglikanisme. Hvad denne ydede, kan dissenterne gjøre ligesaagodt, eller bedre og dens teologiske ligegyldighed og kirkelige mangel paa anstand har gjort det umuligt for den at redde sig op i de høiere samfundslag. Delvis er den ogsaa opslugt af liberalere retninger af nyere datum.**

Men ritualismens magt er stigende og det mærkelig nok ikke bare hos det kirkelige daapspublikum men ogsaa mellem arbeiderbefolkningen. Foruden den kirkelige pragt som udfoldes, foruden den verdslig religiose tryghed som den giver ved at omgive hele livet med sakramenter — den søger at gjenoprette det bekjendte hellige syvtal — virker dertil ogsaa de ritualistiske presters socialpolitik ofte i uvorren opposition mod den velstaaende middelklasse og statens magthavere, og fremfor alt deres asketiske liv. Askesen gjør altid indtryk paa samfundets brede lag; de er rede til at tro at en hulkindet ritualist gaar til himlen, mens den velnærede evangeliske bedsteborger sandsynligvis maa svede fedtet af sig paa et varmere sted.

Naar jeg siger at ritualismen er opadstigende, saa vil det ikke sige at den har flertal. En undersøgelseskommission som regjeringen nedsatte for nogen aar siden kom til det resultat, at det kun var et mindretal af kirker, hvor praksis kunde siges at være ritualistisk. Men ritualisterne er den ivrigste part, de er den villende og stræbende og troende del af den anglikanske geistlighed. Troende ikke i betydning af personlig troende men *kirke*troende, overbeviste om at den skikkelse af kirken, som de ser i aanden er den eneste saliggjørende. En af deres ordførere forlangte sidste vaar for fuldt alvor at regjeringen skulde oprette 137 nye bispedømmer i England. Det lyder kuriøst nok paa denne side Nordsøen, hvor mange synes vi greier os svært godt med de

6 vi har. Men netop derfor er det saa karakteristisk for den ritualistiske kirketro -- den venter alt af geistlige embeder, navnlig biskopsembeder, af sakramentbegrebets udvidelse og styrkelse, af procession og røgelse og følelse og geistlighedens askese.

Sammen med dette gaar ogsaa den i og for sig tiltalende bestræbelse for at danne kirkelige broderskaber. Der er mennesker og begivenheder, fristelser og forhold som gjør det nødvendigt eller ønskeligt for kristne at leve adskilt fra verden idetmindste for en tid. Den evangeliske kristendom maa være opmerksom derpaa, ellers gir den ritualismen og katholicismen i vold en hel del mennesker, som kunde fare bedre. Som det nu gaar optages de sønderrevne eksistenser foruden af klostre ogsaa af disse anglikanske ritualistiske broderskaber, som ved afsondrethed og disciplin ganske sikkert virker heldig paa mange sønderrevne mennesker. Men samtidig drager de dem ind i alle munkedommets vanskeligheder, ikke bare ind i den indbidte modsætning til den folkekirkelige kirkelighed og den «verdslige geistlighed» men ogsaa ind i munkelivets moralske unatur og dybtliggende ethiske feilsyn.

Det saa en tid ud til at den ritualistiske retning skulde begunstiges ovenfra. Endog Gladstone var imponeret af den og foretrak den slags folk til biskoper, maaske fordi han var en Oxfordmand, maaske fordi han var en teologisk dilettant ved siden af alt det øvrige og saaledes fra sin ungdom har med sig visse romantiske kirkeidealer. Salisbury begunstigede den aabenbart — den faldt sammen med hele hans livssyn. Men i senere tid er retningens statsfiendtlige art kommet frem. Saa langt fra at virke konservativt, gaar den mer og mer over til at blive opløsende og radikal, for det første fordi en katholiserende retning altid er fiendtlig mod den moderne stat, men dernæst fordi den som intransigent mindretal faar noget brodded og spidst i sit væsen. Følgelig bliver ikke længer saa mange af dem biskoper som før og de faar vanskelig nogen erkebisp mer. De har flere betydelige mænd til førere, biskop Gore af Birmingham hører vel i det væsentlige til dem, ialfald er han da høikirkelig nok. Af ydre ligner han meget Klaveness,

omtrent samme skjæg og samme pande, samme skarpskaarne ansigt og samme øine bag brillerne. Trækkene er kanske lidt blødere, den kirkelige kamp er ikke saa ondartet i England som her. Men jeg hørte en tale af ham i lordernes hus i vaar, det var et indlæg i skolestriden. Det var en født hersker og kirkemands tale. Ikke spor af mythologi dengang ialfald men bare det klare dygtige og maalbevidste: Kirken har ret til skolen · og kirken vil have skolen, børnene for Kristus, men kun kirken har Kristus. I det hele er den anglikanske kirke heldig stillet derved, at den har mænd til at fylde biskopsembederne. Det engelske aristokrati er endnu ikke gaaet under i sin rigdom og luksus, det er endnu rimeligvis den sterkeste herskerrace, jorden har produceret. Og derfor kan denne race ogsaa frembringe biskoper ligesom den gamle romerraces regjeringsdygtighed tilslut kom det kirkelige tilsynsembede tilgode paa de kanter og i sin tid Blandt deres mænd maa videre nævnes den nuværende biskop af London, som de evangeliske holder meget af og paa samme tid tviler lidt paa. De kan ikke blive rigtig kloge paa, om han ikke naar alt kommer til alt er ritualist paa bunden af sit hjerte. Han har aldrig sagt nogen vittighed om ritualisterne i lighed med sin formand som erklærede om *røgelsen*, at «hvis en præst likte en bestemt slags lugt saa gjerne for ham. Han er ikke nogen teolog eller kirkepolitisk kamphane som Gore. Hans prækener er jevne og godslige. Men to ting udmerker ham, hans overordentlige flid og arbeidsvillighed og hans karakters gjennemførte godhed og mildhed. Aldrig har jeg set noget menneske som lignede mer det jeg ser i aanden naar jeg læser evangeliet om den gode hyrde end the lord bishop af London. Det er et vakkert syn naar denne statelige og milde mand gaar bag krumstaven op gjennem kirkeskibet fulgt af sine klerker eller af sine konfirmanders flok Altid er han paafærde, overalt prædiker han og menneskene hører ham skjønt han ikke er skjønt- eller stor-talende. Snart leder han en church-army procession en lørdagskveld gjennem en berygtet bydel og drager forkomne og forbryderske elementer ind til lyset. Snart taler han ved et folkemøde, snart præsiderer han i en forsamling mænd som vil noget godt. Og hans godhed er af den art at legendens grønne krandse

radikal end den tyske men dens radikalisme stikker mindre frem. Dels er den af ældre datum, dels tager man den slags ting meget roligere end paa fastlandet. Man ved af erfaring at kirken kan taale radikale læremeninger ja at en nationalkirke staar sig paa at huse dem, baade paa grund af den forbindelse det giver med moderne kultur og fordi saadanne folk vinder indgang, hvor ingen anden af kirkens tjenere kommer. Det maa dog tilføies, at ligesom kirken af tradition er tolerant, saa er ogsaa den teologiske liberalisme lidet offensiv. Det er ikke god tone at gjøre videre væsen af sagen fra nogen af siderne. Meget af denne teologi er moderat. Og moderatere bliver den af den maade, paa hvilken den behandles, men i sit væsen er den det samme som den teologiske liberalisme andensteds.

Ogsaa i andre henseender er der rummeligt i den anglikanske kirke. Hvad vilde man hos os sige til en sogneprest, som optraadte paa prædikestolen med en basun i haanden og ved dens hjælp dirigerede menighedens sang? Det gjør præb. Carlisle ved en af City-kirkerne, men saa har han rigtingok ogsaa efter frelsesarmeens forbillede organiseret den saakaldte church-army, der har udrettet meget godt navnlig i London. Den har fra først af ligesom sin navne virket ved noksaa betænkelige midler men — atter ligesom den — efterhaanden gaaet over i roligere livsformer og taget et stort løft i storbyens elendighed. Den er et symptom blandt flere paa den anglikanske kirkes evne til at finde nye livsformer efter tidens leilighed. Derhen hører ogsaa denne kirkes sympatiske stilling til den moderate engelske socialisme. Nylig holdt en søn af den tidligere erkebiskop Temple et foredrag ved et kirkeligt møde — jeg erindrer ikke hvilket — om socialismen, og talte meget velvilligt om denne bevægelse. Han sagde blandt andet: »Kong Demos vil altid behove skriftefædre og evangelister, han ogsaa. Og om disse stillinger vil blive æreshverv istedenfor lønnede stillinger — hvem vil beklage sig derover!»

Denne bevægelighed findes imidlertid — som gjerne i England — sammen med en uudgrundelig dyb konservatisme. Navnlig i gudstjenstordningen kommer denne tilsyne og her er det noksaa vanskeligt for os at finde sig tilrette. Overalt

den samme snøvlende messe og de ensformige responsorier. Messetone og melodier er væsentlig de samme ydmygt bedende som i den romerske kirke, man savner ganske den lutherske messes triumferende klang af troens basuner. Dertil kommer at der ofte synges falskt — kun i St. Margarets hørte jeg feilfri kirkesang, skjønt jeg ivaares overvar et utal af forskjellige gudstjenester og prøvede at synge med i korene overalt. Prækenen hører egentlig ikke med i denne gudstjenstordning, den kommer bagefter som et slags anhang og hører efter theorien ikke med til selve gudstjenesten. Dens karakter bliver ogsaa derefter, den har ofte en forbausende «praktisk» karakter. I min sognekirke, hvor jeg oftest gik — indtil 3 gange om søndagen, prædikede rektor d: sognepresten aldrig, selv ikke i fasten, evangeliet ind i sindene. Men han talte meget godt og meget fornuftigt om menighedens ydre anliggender, om dens fattigpleie, om den anstundende konfirmation. Eller han prædikede om fornuftig sparsomhed og huslig økonomi eller om streiker eller forlovelser. «En rationalist altsaa», vil en norsk læser sige. Langtifra, bare en anden opfatning af prækenen end vor. Ligedan ved en presteordination i St. Paul, hvor biskopen af London ordinerede et halvt hundrede prester paa en gang — kun det at prækenen her saavidt jeg mindes kom allerførst istedenfor allersidst. Den blev ikke holdt af nogen af ordinanderne[1]), og var heller ikke nogen ordinationstale af biskopen. En tredjemand — cannon var han formodentlig — holdt den og holdt den meget praktisk om kirkens trang til dygtige prester og om menighedens pligt mod disse unge og uerfarne geistlige som nu skulde sendes ud. Særlig lagde han dem paa hjerte, at de ikke maatte forsøge paa at narre de unge prester til forskjellige ting som ikke passer sig for geistlige saasom at røge cigarer og drikke vin — for saa bagefter at gjøre nar af dem.

Den bedste præken jeg hørte i nogen anglikansk kirke var en af canon Henson. Den var nok, hvad man kalder bredkirkelig, sterkt ethisk rettet men i sin slags noget

[1]) Er forresten ikke ordinandens præken paa ordinationsdagen en levning fra barbariet. Bør han ikke have andet i sinde den dag end at prædike?

ganske udmerket. Han havde ogsaa en forsamling paa ca. 1000 mænd og 500 kvinder, mens kirkesøgningen i de almindelige anglikanske city-kirker var temmelig middels og navnlig mændene ikke var tilstede.

Dissenterne prædiker ulige bedre, og deres prækener ligner ganske anderledes paa vore deri at de gjerne er religiøse og udgjør en væsentlig del af gudstjenesten. De skiller sig fra vore ved meget større variation og meget friere læremeninger. I saa maade er der naturligvis stor forskjel paa de forskjellige menigheder og samfund. Nede i Sydlondon prædikes der f. ex. i baptisternes store tabernakel fremdeles omtrent ligesaa orthodoxt som i Charles Haddon Spurgeons dage uden hans glimrende prædikantbegavelse og sikre praktiske greb men endnu for store og andægtige skarer. Men jeg hørte flere baptistprædikanter paa nordsiden som var alt andet end orthodoxe. Det er saavidt jeg forstaar den tilstræbte sociale breddevirkning som har voldt at baptistsamfundet har saamange kapeller, hvor der — efter deres uvenners sigende — prædikes mere politik end religion. En mand som deres første mand i London, John Clifford holder vistnok, saavidt jeg kunde fornemme, fast ved Jesu evangeliums kjerne, men hans prædikener dreiede sig næsten bestandig om kristelig socialpolitik. Hertil bidrager ogsaa at der ofte lægges mindre vinn paa menighedsdannelse end før. Istedenfor større eller mindre kapeller, hvor der samler sig en flok troende, har man i senere tid bygget store bygningskomplekser, hvor der gjerne findes en større centralsal til store møder men ved siden af den mange mindre rum af forskjellig slags og til forskjelligt brug, hvor der drives bibelklasser, holdes afholdsmøder, mødre møder, unge mænds møder, selskabelige søndagsmøder o. lign. Her har man ogsaa taget scenekunsten i brug igjen ligesom i middelalderen, i Whitefields saa jeg spillet dramatisk omskrevne noveller af Sheldon f. eks. Af den slags store og ret kostbare indretninger havde dissentersamfundene flere, undertiden paa meget fremtrædende steder i byen.

Ligesom talernes art peger disse indretninger paa at der snarere tilsigtes social breddevirkning end inderlig religiøsitet. Det dreier sig her om en uafvendelig retning som imidlertid

vist allerede har naaet sin høide og er paa retur. Det nyeste er en eiendommelig forbindelse mellem socialisme og idealistik religiøsitet saaledes som den nu prædikes af *Campbell i City Temple*. Dette kapel er meget stort og centralt beliggende, det rummer vel 2 à 3 tusen mennesker og er oprindelig bygget for dr. Parker. Menigheden er congregationalistisk — d v. s. fuldstændig uafhængig af alle troesbekjendelser, hvad der saavidt jeg kan forstaa er kommet ganske vel med i den strid som har reist sig om Campbell.

Han er en af Londons merkeligste prædikantskikkelser, af ydre ikke ulig J. J. Jansen, endog tidlig hvidhaaret ligesom han. Han besidder paa engang en følelsesfuld sjæl som klinger med i alle religionens tonesvingninger og en skarp dialektik. Jeg har sjelden set nogen, der beherskede sin forsamling som han, snart til graad snart til smil snart til stormende bekræftelse af det sagte. Mærkeligst var det maaske at se den forsamling af cityfolk, som fyldte templet hver thorsdag kl. 12 ved lunchtid. Det store vakre rum var ogsaa da vel fyldt og interessen var overordentlig levende. En torsdag hørte jeg Campbell for denne forsamling af cityfolk paa det allerhvasseste angribe den forbindelse mellem kristendom og praktisk materialisme som der findes saameget af i borgerlige kredse. Jeg tænkte ved mig at her kunde han vel ikke faa sin forsamling med. Men efterhaanden flammede han høiere og høiere op før han endte, sad de og jublede og graat og smilte om hverandre.

Idet hele har prædikanterne derover en stor evne til at faa sine tilhørere med. Den tilbageholdenhed og dæmpethed som der gjerne findes hos os, merker man ikke meget til. Hvoraf kommer i det hele denne norske holden igjen mod følelsen? Kommer det kanske deraf at vore følelser er for sterke og vilde, saa vi maa holde fast paa os selv, hvis vi ikke skal blive tungetalere? Naturligvis har de beherskede prædikanter ogsaa derover. Westminsters udvalgte prædikanter gjemmer sin glød under sikre former. F. B. Meyer, som vi ogsaa kjender lidt til hos os, fører sine tilhørere med sikker haand ind i det fuldkomne kristelige liv. Men ofte findes der stor løssluppenhed, saaledes f. eks. en reiseprædikant ved navn Mac Neil som jeg engang hørte. Han var øiensynlig

meget populær og fortjente at være det. Talen var fuld af snurrige indfald, af velberegnede udfald, af hentydninger til dagens begivenheder, af illustrationer fra gaden. Men navnlig gav han følelsen et voldsomt spillerum, fra det lystigste skjemt til den mest høitstemte gudelige pathos førte han os ofte i en eneste sentens. Hans hele naturel var meget grovere end Campbells, hans hele livssyn laa inden de borgerlige middelklassers horizont. Men der herskede han ogsaa suverænt og spillede paa sit publikums strenge som en virtuos.

Slige reiseprædikanter skal de have mange af. De tilhører gjerne ikke noget bestemt kirkesamfund men søger at forkynde evangeliet som de forstaar det. Dog er de i regelen udgaaat fra dissenterne. De reiser gjerne videnom, «deres sogn er verden» ɔ: den engelsktalende del deraf. Men det er jo ingen liden part af jordkloden, de faar med, foruden hjemlandet har de ogsaa De forenede Stater, Australien, Nyzeland og Sydafrika og de pleier reise rundt til alle disse steder.

Mest hjemme føler en nordmand sig i de presbyterianske forsamlinger — jeg mindes navnlig med taknemmelighed kirken ved Regent square, baade huset, menigheden og prædikanten. Presbyterianernes prester synes at sidde inde med solid teologisk dannelse ligesom mange af de anglikanske, men de anvender sine kundskaber bedre end disse. De er mer oplærte til prester end anglikanerne som sidder inde med en tung rustning af historisk lærdom uden synderlig dogmatik og derved uden noget videre aandeligt ferment i massen.

I London er stillingen den at der staar ca. 700 anglikanske kirker og kapeller mod ca. 800 som tilhører alle de forskjellige dissentersamfund. En tælling af tilhørere, som et dagblad fik istand for nogen aar siden viste at der gik omtrent lige mange i de anglikanske kirker som i dissenternes paa en almindelig søndag; dog var der forholdsvis flere mænd hos dissenterne. Efter dette skulde der være udsigt til at dissenternes længe nærede ønske om at den anglikanske kirke skulde ophøre at være statskirke kunde gaa i opfyldelse i en overskuelig fremtid.

Det vil væsentlig afhænge af udfaldet af den strid om